

'der Latynsche en Fransche taale kundig'

Van de drie vrienden Andries Schoemaker, Cornelis Pronk en Abraham De Haen, had De Haen de meeste opleiding genoten. Behalve zijn moedertaal kon hij ook Latijn en Frans lezen en schrijven.¹ Hoewel hij bekend gebleven is als topografisch tekenaar en er ook gedichten van hem bewaard zijn, was hij wellicht het meest geboeid door de geschiedenis van zijn land. Het begrip 'democratie' was nog niet uitgevonden en De Haens belangstelling ging vooral uit naar de wereldlijke en kerkelijke machthebbers en de kastelen of voorname huizen die ze bewoonden. In zijn gedicht 'Catechismus van Staat' brent hij zijn gedachten over de ridderschap als volgt onder woorden: 't Zyn de ed'le Inborelingen, die sints onheugb'ren tyt hunnen adeldom ontvingen.²

Uit de bewaard gebleven aantekeningen blijkt dat De Haen eerst de bestaande documentatie over de te bezoeken gebouwen opzocht om ze daarna te bekijken en te vergelijken met de gegevens en afbeeldingen die hij had. Tijdens de vele reizen die hij maakte, soms met anderen, maar ook vaak alleen, heeft hij behalve tekeningen ook notities gemaakt. Die van Holland, West-Friesland en Utrecht vinden we terug in zijn doorschoten exemplaar van Smids' *Schatkamer*. Die van Overijssel en Drente, maar ook weer een deel van Utrecht, staan in zijn *Naem-Lyst*-en. Beide geschriften worden in andere hoofdstukken uitgebreid behandeld. Hij borg zijn aantekeningen samen met de afbeeldingen op in zijn 'tekenkabinet'.

Samenwerking Schoemaker en De Haen

De Haens bijna een halve eeuw oudere vriend Andries Schoemaker kende geen vreemde talen³ en betreurt het dat zijn pennenvruchten niet goed genoeg gevonden werden om gepubliceerd te worden.⁴ Toch ontstond tussen deze zo verschillende mannen een hechte band, die zowel van zakelijke als vriendschappelijk aard was. Een duidelijke reden daarvoor is hun beider belangstelling voor de geschiedenis van hun land en hun gedrevenheid om die geschiedenis in woord en beeld vast te leggen. Ze verdiepten zich in de boeken en archiefstukken die op dat gebied beschikbaar waren en gingen samen of alleen op pad om de situatie ter plaatse te bekijken. Behalve tekeningen maakten ze daar ook aantekeningen van. Als ze dan thuis in Amsterdam met tekenstift en schrijfpennen hun ervaringen op papier zetten, ligt het voor de hand dat ze regelmatig gegevens uitwisselden.

Er was een gezamenlijk 'tekenkabinet' dat door De Haen beheerd werd. Bij verschillende gebouwen vermeldt De Haen dat C:P: (Cornelis Pronk) of hijzelf, en soms zijn vriend Abraham Meijling, dit gebouw getekend heeft, of dat hij van een ander, bijv. Schoemaker, afbeeldingen kreeg. Vaak staat er dat die afbeeldingen 'in onze Verzamelingen te vinden' zijn. Meestal heeft hij het alleen maar over 'onze afbeeldingen' of 'ons tekenkabinet', maar in de *Naem-Lyst van Overijssel* schrijft hij bij Ter Haer over: 'onze beschrijving en afbeelding der aedelijke hùizen van Overijsel'.

In de *Naem-Lysten* zijn 4 bladen meegebonden die door Schoemaker geschreven zijn en kennelijk tot een van zijn manuscripten behoorden. Blijkbaar zijn die niet teruggegeven en bij het maken van de index heeft Schoemaker ze niet gemist. Op 7 andere bladen, die wel door De Haen geschreven zijn maar een afwijkende lay-out hebben, vermeldt De Haen dat ze geheel of gedeeltelijk op door Schoemaker geleverde aantekeningen of archiefstukken zijn gebaseerd. In het hoofdstuk: 'De Naem-lijsten van Abraham de Haen' wordt op een en ander nader ingegaan.

Het is opvallend dat de 7 afwijkende bladen alle in de *Naem-Lijst van het Stigt van Utregt* voorkomen. In de Naem-Lijsten van Overijssel en Drenthe wordt Schoemaker zelfs nergens genoemd. Kan dat er op wijzen dat De Haen die gemaakt heeft nadat Schoemaker in 1735 was overleden?

Het was echter niet zo dat alleen Schoemaker aan De Haen gegevens leverde. Het omgekeerde komt eveneens regelmatig voor. Afgezien van het opnemen en vermelden van De Haens tekeningen geeft Schoemaker nog al eens aan dat hij gegevens van De Haen heeft gekregen. Concrete voorbeelden zijn hier minder gemakkelijk te geven. Vanwege de enorme omvang en zijn wat slordige handschrift kunnen Schoemakers manuscripten niet zo maar even doorgelezen worden en transcripties zijn er nog nauwelijks van. Maar Otten vermeldt dat De Haen aan Schoemaker een beschrijving van de grondslag van het Huis ten Bosch bij Weesp gaf, die Schoemaker in zijn *Beschrijving van West-Vrieslandt* opnam.⁵ In hetzelfde manuscript is in deel 2 folio 116 zelfs een heel blad door De Haen beschreven.⁶ De reden is duidelijk: het stuk is in het Latijn geschreven. De Haen geeft er ook de vertaling bij.

In de conceptreconstructie van Schoemakers manuscript van Gelderland⁷ komen we ook voorbeelden tegen. Van Wijhe, die enkele gedeelten uit Schoemakers handschriften publiceerde, neemt bij Batenburg deze zin op: 'Het dorp (zoo vertelt de Haen ons, wiens aanteekeningen door Sch. zyn overgenomen) ... '. Een andere transcribent, Storm Buysing, schrijft bij Lunhorst: 'dat alles heeft mijn vrind de Haen genoteert ... '; bij Polwijk: 't Kompt mij voor (sijt A. de Haen) ...'; bij Schuylenburg: 'want na 't hem {de Haen} voor quam ...' en bij Wichem: 'Ik vond er (sijt Abraham de Haen) het wapen van Elderen boven de deur uytgebeelt'.

Vergelijking van de geschriften van Schoemaker en De Haen

In opzet lijken de handschriften van Schoemaker en De Haen wel op elkaar. Beiden waren ze bezig een soort aardrijkskundig woordenboek te maken, waarin voor de verschillende onderwerpen in alfabetische volgorde ruimte gereserveerd werd. Maar de uitwerking verschilt nogal. Schoemaker reserveerde voor elk dorp of stad en voor elk

historisch belangrijk gebouw een, of soms meerdere, bladzijden. De Haen behandelde in zijn Naem-Lijst drie of vier onderwerpen op een blad.⁸

Het verschil komt ook in de titels van hun werk tot uiting. De Haens belangstelling was vooral op de adel en hun gebouwen gericht. Het enige werk op historisch-topografisch gebied dat van hem, naast de aantekeningen in zijn exemplaar van de *Schatkamer*⁹, is overgebleven heeft dan ook als titel: *Naem-Lijst Der Adelijke, Huizen, Sloten, en Kastelen* (of, voor Overijssel en Drenthe, *Havezaten*).¹⁰ Maar hij noemt er ook verschillende herenhuizen en landhuizen in. De meeste daarvan zijn door Pronk getekend, maar enkele ook wel door hemzelf. Was het terwille van de samenwerking met Pronk en Schoemaker en hun gezamenlijk tekenkabinet dat hij de titel van zijn geschrift te buiten ging?

De Haen geeft meestal alleen de ligging van het genoemde gebouw aan en vaak ook de staat waarin het verkeert. Als het door Pronk, door hemzelf of Meilingh getekend is vermeldt hij dat, met het jaartal. Soms voegt hij een stukje geschiedenis uit een van zijn bronnen toe en daar blijft het bij. Opmerkelijk is dat in De Haens manuscripten geen enkele tekening voorkomt. Daarvoor verwijst hij naar zijn tekenkabinet.

Schoemaker is veel uitvoeriger. De titel die hij aan de beschrijvingen van de verschillende provincies meegaf varieert enigszins, maar luidt ongeveer: *Beschryving en Afbeelding Der Steeden Dorpen Gehuchten Aadelyke En Andere gebouwen, meest naar het leeven geteekent, geschikt naar de Order van 't Alphabeth, Bij een Vergaderdt Door Andries Schoemaker*.¹¹ In tegenstelling tot De Haen illustreerde Schoemaker zijn handschriften in zijn onbeholpen stijl royaal met tekeningen en wapens, die hij met waterverf inkleurde. Hij gebruikte hiervoor zowel recente tekeningen of schetsen van zichzelf, Pronk, De Haen en anderen als oude voorbeelden. Soms staan er alleen kaderlijnen voor tekeningen of wapens en zijn die later niet ingevuld.

Schoemakers tekst kan uit één of enkele zinnen bestaan, maar soms is hij ook bepaald wijdlopieg. Hij begint meestal met aan te geven in welke provincie het huis of dorp ligt. Hij lijkt echter vaak zo veel haast te hebben om met zijn verhaal te beginnen dat hij aan een nauwkeurige plaatsaanduiding nauwelijks toe komt. Het verhaal berust soms op eigen waarnemingen tijdens bezoeken of gesprekken, maar vaak op gedrukte bronnen, waaruit hij soms hele stukken overneemt. Een extreem voorbeeld is Vredenburg, waarover Schoemaker in zijn *Beschrijving der Stad Uytregt*¹² naast 6 tekeningen maar liefst 59 pagina's tekst produceert. Die tekst is grotendeels overgenomen van Pieter Bor¹³ en verder van Hortensius en Mattheus¹⁴. Hij heeft duidelijk een ander oogmerk dan De Haen, die bij Vredenburg alleen maar schrijft: 'heeft binnen útrecht geweest.'

Een vergelijking van de trefwoorden in Schoemakers *Beschryvinge* van Utrecht, Overijssel en Drente en De Haens *Naem-Lysten*, die hetzelfde gebied beslaan, geeft een andere kijk op het verschil tussen beider geschriften. Na enige aanpassingen voor verschillen in benaming of schrijfwijze vinden we bij Schoemaker 297 trefwoorden en bij De Haen 305. Het aantal verschilt niet veel, maar slechts 91 zijn hetzelfde!

Verder is bij Schoemaker en De Haen steekproefsgewijs het aantal woorden per regel en het aantal regels per bladzijde geteld. Daarnaast is de hoeveelheid tekst van elk der overeenkomende trefwoorden bepaald. Het blijkt dat Schoemaker bij de 91 overeenkomende trefwoorden ongeveer 58.000 woorden schreef en De Haen ongeveer 4.400. Schoemaker gebruikte dus 13 keer zo veel woorden als De Haen. Hoe aanvechtbaar deze getallen ook zijn, de grote verschillen maken wel duidelijk dat ze hun geschriften onafhankelijk van elkaar maakten.

De leerling van den groten tekenmeester Cornelis Pronk heeft zich ook ontwikkeld tot een documentaire schrijver van betekenis. Zijn aantekeningen in de *Schatkamer* waren blijkbaar voor eigen gebruik bedoeld. De *Naem-Lijsten* geven de indruk dat ze bestemd waren om gedrukt te worden. Maar we weten niet of ze compleet zijn of dat er werk van De Haen verloren is gegaan. We weten evenmin in hoeverre De Haens vroege dood en een voorafgaande periode van minder goede gezondheid op zijn werk van invloed was. Ook is het de vraag wat het overlijden van Gerrit Schoemaker in 1736 en de veiling van diens bibliotheek voor hem betekend heeft. Al met al dus veel vraagtekens bij het documentaire werk van Abraham de Haen. De nalatenschap van De Haen moet in februari 1749 geveild zijn, maar een catalogus is niet bekend.¹⁵

De bronnen van De Haen

In de *Schatkamer*, zowel in het 'Register der tekeningen' als in de annotaties, en in de *Naem-Lijst*-en vermeldt De Haen in totaal ruim 200 keer uit welke bron hij gegevens overnam. De notities zijn vaak summier en niet altijd duidelijk. Soms noemt hij de schrijver van een oud handschrift (Melis Stoke, Ceasar, Klaes Kolijn, Heda en Beka), terwijl hij een latere uitgave, op naam van een andere auteur, gebruikte. Het blijkt ook niet altijd welke (verzamel)uitgave hij bedoelt. Maar met behulp van de digitale *Nederlandse Centrale Catalogus* en het *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800* door E.O.G. Haitsma Mulier e.a., 1990, zijn de verschillende bronvermeldingen teruggebracht tot 55 gedrukte boeken. Ongetwijfeld zal die lijst onvolledig en niet foutloos zijn, maar ze geeft een goed beeld van het studiemateriaal dat De Haen gebruikte.

Onderstaande lijst van schrijvers en titels berust op notities van De Haen in:

S: De Haens doorschoten exemplaar van de *Schatkamer*;

- R: het door hem geschreven 'Register' vóór in die *Schatkamer*;
 N: de *Naemlijst der Adellijke Huizen, Sloten en Kastelen* in diverse gewesten.

De Haen bedoelt waarschijnlijk de volgende boeken:

S	Alkemade, Kornelis van	Hollandse jaar-boeken of Rijm-kronijk van Melis Stoke ..., 1699
S	Alkemade, Kornelis van	Rotterdamse heldendaden onder ... Jonker Franssen oorlog, 1724
R	Ampzing, Samuel	Beschryvinghe ende lof der stad Haerlem in Holland, ..., 1628
R	Balen, Matthys	Beschryvinge der stad Dordrecht, vervattende ..., 2 dln., 1677
N	Beka, Joh. & Wilh. Heda	De Episcopus Ultraiectinis ..., 1643
S	Bergen, T. van	Martel: Boek: [niet gevonden]
S	Bodinus, Johannes	Les six livres de la République; div. edities en talen v.a. ca. 1547
S	Bogaert, Abraham	C. Julius Cæsars Aantekeningen der Gallische ... oorlogen, 1709
S,R	Boxhorn, M. Zuerius	Toneel ofte Beschryvinge der steden ..., 1634
S	Brouërius van Nidek, M.	Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Oudheden, ..., 1727
N	Bruin, Claas	De zegepraalende Vecht, vertoonende verscheidene gesichten ..., 1719
N	Bruin, Claas	Kleefse en Zuid-Hollandse Arkadia of dagverhaal ..., tweede druk, 1730.
S	Butkens, Christophorus	Annales genealogiques de la maison de Lynden ..., 1626
S	Dumbar, Gerard	Analecta, seu vetera aliquot scripta ..., 3 dln., 1719-1722; (in dl.1 Kl. Kolijn)
N	Dumbar, Gerard	Het kerkelijk en Wereltlijk Deventer, behelzende ..., dl 1, 1732
S	Dusburg, Petri de	Ordinis Teutonicæ Sacerdotis, chronicon Prussiæ, in quo ..., 1679
S	Eyck, Jacob van der	Corte beschrijvinghe mitsgaders hantvesten, privilegien, ..., 1628
S	Gouthoeven, W. van	D'oude Chronycke ende historien... , 1620, 1636 (waarin Scriverius Out Bataviën)
N	Halma, François	Tooneel der Vereenigde Nederlanden en onderhorige landschappen, 2 dln, 1725.
S	Heemskerk, Johan van	Inleydinghe tot het ontwerp van een Batavische Arcadia, 1637
S,R	Heussen, Hugo Fr. van	Historie ofte beschrijving van 't Utrechtsche Bisdom. Dl. 1. ... , 1719
S	Heussen, Hugo Fr. van	Oudheden en gestichten van Delft en Delfland ... , 1720
S	Heussen, Hugo Fr. van	Oudheden en gestichten van Kennemerland, Amstelland, ... 2 dln. 1721
N	Heussen, Hugo Fr. van	Oudheden en gestichten van het Bisdom van Deventer, ... 2 dln., 1725
S	Holstein, Lucas	Geographia sacra, sive notitia antiqua dioecesium ... , 1703, 1711
S	Hooft, Pieter Cornelis	Neederlandsche hystoorien & Vervolgh der Neederlandsche hist. ..., 1642, 1654
S,N	Hortensius, Lambertus	De rebus ultrajectinis et inprimis ..., 1690
S,N	Houve, Mathijs v d	Hantvest of chartre chronyck van de Landen van Oud-Batavien, I-1636-38, II-1645-46
R	Junius, Hadriani	Batavia, In quæ præter gentis & insulæ antiquitatotem ..., 1588, herdr. 1652
S	Kate, Lambert ten	Aenleiding tot de kennisse ... der Nederduitsche sprake, ... 1723
N	Kiliaan, Cornelis	Beschryvinghe van alle de Neder-landen, anderssins ghenoomt ... , 1612 Lat. 1599
S,R	Leeuwen, Simon van	Batavia illustrata, ofte verhandelinge vanden oorspronk, ... 2 dln. 1685
S	Mattheus, Antonius	De jure gladii tractatus et de toparchis qui exercent id in ... , 1689
N	Mattheus, Antonius	Fundationes et fata ecclesiarum, præsertim quæ Ultratrajecti, et ... , 1704
S,R	Mattheus, Antonius	Veteris ævi analecta seu Vetera ..., 10 dln. 1698-1710 (dl. 5, Joannes de Beka)
S	Mattheus, Antonius	Veteris ævi analecta seu Vetera ..., 10 dln. 1698-1710 (dl.10, Chronicon Ord.Teut. ...)
S,N	Moonen, Arnold	Korte Chronycke der Stadt Deventer, van de oudste geheugenis ... , 1688, 1714
R	Oudenhoven, Jacob van	Beschryvinghe van de wijt vermaarde frontier-stadt Heusden, ..., 1650/51
R	Oudenhoven, Jacob van	Oudt ende nieuw Dordrecht : behelsende des selfs opkomste, voort-gangh, ..., 1666
R	Oudenhoven, Jacob van	Ingebroken Alblasser-waert, in Zuyd-Hollandt: vervangende desselfs ... , 1659
R	Oudenhoven, Jacob van	Out-Hollandt nu Zuyt-Hollandt : vervangende een generale beschrijvinge ... , 1654
S	Pars, Adriaan	Catti oborigines Batavorum: dat is: De Katten de voorouders der Batavieren ... , 1697
N	Picardt, Johan	Korte beschryvinge van eenige vergetene en verborgene antiquiteten, ... , 1660
S	Plempers, Peterus	Beschryving van de heerlykheid en het dorp Alphen aan den Ryn, 1714, 1728
S	Rademaker, Abraham	Kabinet van Nederlandsche outheden en gezichten: vervat in 300 konstplaten, 1725
N	Schuer, Jan Lodewijk	Groot algemeen historisch, geographisch, ... woordenboek ..., 10 dln., 1725-1733
S	Scriverius, Petrus	Batavia illustrata, seu De Batavorvm insvla, ... , 1609
S,N	Smids, Ludolph	Schatkamer der Nederlandse Oudheden, ... 1711
R	Soeteboom, Hendrik.	De Zaanlants arkadia : in welke verhandelt wort van der Batavieren ... , 1658
S,R	Spaan, Gerrit van	Beschryvinge der stad Rotterdam en enige omleggende dorpen, ... 1698, 1713
S	Specht, Caspar van	De ridder-matige huysen en gesichten in de provincie van Utrecht, 1698
S	Stephanus, Johannes	Notae uberiores in historiam Danicam Saxonis Grammaticii ... , 1644
S	Vingboons, Philips	Afbeeldsels der voornaemste gebouwen uyt alle die Philips Vingboons ... , 1648
S	Visscher, Claes Jansz	verschillende afbeeldingen in diverse kaartuitgaven
S	Visscher, Nicolas	Vuë generale de la maison de Zuylesteyn ... Stopendaal, D. 1680

Het is niet aan te nemen dat De Haen zelf al die boeken bezat en Andries Schoemaker vermoedelijk ook niet. Als we de lijst van intekenaren in de in hun tijd verschenen boeken bekijken komen we daar de naam van Abraham de Haen of Andries Schoemaker niet vaak tegen. Maar er waren in Amsterdam veel vrienden en bekenden die wel over een uitgebreide bibliotheek beschikten en daaruit werden regelmatig boeken uitgeleend.

En dan was er Andries' zoon Gerrit, wiens naam wel vaak op de lijst van intekenaren voorkomt. Gerrit Schoemaker overleed al in 1736, nog maar net 44 jaar oud. Zijn nalatenschap bevatte ook veel handschriften, en misschien gedrukte boeken, van zijn een jaar eerder overleden vader. Gerrits nalatenschap werd in drie gedeelten geveild. Voor elke veiling is een 'Register' of catalogus gedrukt. Bij het doornemen daarvan blijkt dat Gerrit enorm veel materiaal had verzameld. De eerste catalogus, het *Register Van een zeer schoone Verzameling van meest Nederduitsche BOEKEN* ... betreft de veiling van 18 februari 1737. Alleen al daarin worden, behalve 73 handschriften, 1.774

gedrukte boeken in genoemd. De meeste in het Nederlands, maar ook veel in het Frans of Latijn . Ze betreffen verschillende disciplines. Er zijn er 661 onder historische boeken gerangschikt: een indrukwekkende bibliotheek.

Uit een vrij oppervlakkig onderzoek blijkt dat de 55 verschillende werken die De Haen aanhaalt grotendeels in de bibliotheek van Gerrit Schoemaker voorkwamen. De conclusie dat De Haen, en ook Andries Schoemaker, in hoofdzaak van deze bibliotheek gebruik maakten ligt voor de hand. Bij een loopafstand van hooguit enkele kilometers was dat ook gemakkelijk te doen.

Noten

1. Dat blijkt bijv. in de *Naam-Lyst* bij Ruitenberg in Salland, waar De Haen een groot stuk Latijn nauwkeurig overschrijft.
2. A. de Haen, *Dichtkundige Lauwerbladen (...)*, dl. I, 1747, 26-33
3. Uit brief aan zoon Gerrit Schoemaker: '(niet tegenstaande dat ik geen andere taal meester ben als onse aangebore moederstaal)' en 'en heb daar ook geen kennis van alsoo als u bekend is geen vreemde talen versta', in *Stichtse klyne chronicke (...)*, ms, Utrechtse Archieven, V.E. 5.
4. Uit brief aan kleinzoon Gerard Blaauw: 'En dewijl mijn schrift niet bequaam was om aan de viese (kieskeurige) weerd mede te deelen, want daar wordt op ider woord en spelding en niet op den sin soo gevat,' in *Beschryving der Stad Amsterdam*, ms, GA Amsterdam, microfilm 2019.
5. *Pronk met Pen en Penseel*, p. 113
6. Ms. *West-Vrieslandt*, band 2, fol. 116.
7. *Beschrijving van de Steeden, Dorpen, Adellijke Huizen enz. in Gelderlandt* - concept-reconstructie op deze site.
8. Afgezien van de 7 bladen die tot een ander geschrift schijnen te behoren, zie hiervoor het hoofdstuk 'De Naem-Lijsten van Abraham de Haen'.
9. Doorschoten exemplaar van Lud Smids *Schatkamer* in de Rijks Prenten Kabinet, waarvan hierna meer gegevens en een transcriptie zijn opgenomen.
10. Stadsarchief en Atheneumbibliotheek, Klooster 12, Deventer; Hs. II,35 (100 F 21 KL); meer gegevens hierover en een volledige transcriptie staan in deze site.
11. In het deel 'Andries en Gerrit Schoemaker' op deze site is een volledige lijst van deze handschriften gepubliceerd. Onder de titel *De historisch-topografische atlas van Andries Schoemaker* heeft MMF-publications in het jaar 2000 veel banden op cdrom en microfiche uitgebracht.
12. *Beschrijving der Stad Uytregt ...* , dl. 1, fol. 75-108; KB 78D23, ook opgenomen in MMF-uitgave 2000.
13. Pieter Christiaensz Bor, *Nederlantsche oorloghen, beroerten, ende borgerlijcke oneenicheyden ...*, 6 dln 1595-1601, later meermalen aangevuld en herdrukt
14. Lambertus Hortensius en Antonius Mattheus staan ook in de paragraaf 'De bronnen van De Haen'.
15. Zie S. Feitsma, *Notitie der tekeningen* (ms bij RKD), p. 19: 'Gezichten van heerenhuizen op de Auctie van Abr. de Haen, voor my gekocht of overgenomen in febr. 1749'. Mededeling Kasteleyn in bovenstaande noot. Auctiecatalogus niet gevonden bij Lugt of Book Sales Catalogue.